

A felsőoktatás szövete

Veroszta Zsuzsanna

Pusztai Gabriella: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban.*
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2011

A felsőoktatás közegében, az ott zajló folyamatok sűrű hálójában érezhetjük magunkat Pusztai Gabriella könyvét olvasva. Egy olyan valódi viszonyokkal átszőtt világban, amelyben a beágyazódás és a kampuszkultúra kölcsönhatásában alakul a hallgatók előrehaladása. A kötetből megmutatkozó felsőoktatás nemcsak tartalommal telített, hanem lehatárolható közegnek is tűnik: a belépés utáni állapottól a kilépés előtti állapotig terjed, ideális terep egy szeparált vizsgálatra. Lehatárolhatónak tűnik, de korántsem az. A határok mind a felsőoktatás, mind a hallgatók vonatkozásában igencsak kitágultak, elmosódtak, s ezt a kitágult, nehezen körvonalazható világot belülről láttatja velünk a szerző. Pusztai Gabriella könyvéből hihetetlen pontossággal, gondossággal és nyugodtan mondhatjuk, türelemmel megrajzolt, kaleidoszkópszerű képet kapunk a felsőoktatásról és hallgatóiról.

Fontos mindez azért is, mert a hallgatókat leíró friss munkáknak nem vagyunk bővében, azoknak pedig, amelyek a szelekciós, a szociodemográfiai, avagy képzési oldal vizsgálata helyett az értékek, a szocializáció, a motivációk terepére – sőt folyamataira – vonatkoznak, különösen nem. Mondhatni, híján vagyunk egy értő hallgatóképnek. Ezért is tarthatjuk fontosnak e kötetet a felsőoktatás-kutatás számára.

Ez a hallgatókép pedig nemcsak hogy apró darabokból áll össze, de már a keretét sem könnyű meghatározni. Keretként természetesen a felsőoktatás kínálkozik, az azonban, hogy maga a felsőoktatás mit is jelent a hallgatók számára, egyáltalán nem evidencia. Számos nézőpont adódhat a kutató számára is, ahonnan a felsőoktatás által nyújtott többletet megragadhatja. Mit adhat a felsőoktatás: Tudást? E tudás társadalmi hitelesítését? Mobilitást? A társadalmi esélyek átrendezésének lehetőségét? Tanárokat, sőt mestereket? Értékeket, normákat? Szocializációt? Jóllehet e könyv vállaltan az utóbbi terepen vizsgálódik, nem foszt meg minket a többi értelmezés lehetőségétől sem, sőt elméleti kiindulópontokat kínál mindehhez.

A felsőoktatás sokszínű értelmezése azonban – tovább forgatva a kaleidoszkópot – csak keretként szolgál a hallgatók még színesebb képének megalkotásához. *A Hová lettek a hallgatók?* fejezetcímet a felsőoktatás-kutatás közegében nagy együttérzéssel fogadhatjuk, hiszen jól tudjuk, e téren valóban hiányos a minőségi értelmezés. Külön öröm, hogy e hiány e kötettel a maga gazdag elméleti háttérével pótlódott. Hogyan történhetett, hogy mintha a mai felsőoktatásban (és vizsgálataiban) nem a hallgató volna a főszereplő? A válaszáért a felsőoktatás ma bevett értelmezéseihez fordulhatunk, amelyek fő nézőpontja a menedzsment, a versenyképesség, a megtérülés, a fogyasztás, a finanszírozhatóság. Mindezen nézőpontokból a hallgató valóban kissé egydimenziósnak tűnhet. Az ifjúságkutatás számára egy adott átmeneti életszakaszban leledző fiatal. Más nézőpont számára fogyasztó, aki döntéseket hoz, preferenciái szerint (legyenek azok materiális, avagy posztmateriális indíttatásúak). A humántőke-elmélet szerint befektető, aki munkaerő-piaci megtérüléssel kalkulál. Leggyakrabban, a munkaerőpiac felől nézve pedig a hallgató egy potenciális munkaerő-piaci szereplő, akinek kilépését fogalmak hadával mérjük: foglalkoztathatóság, illeszkedés, pályaelhagyás stb.

Akár fogyasztó, akár termék a hallgató, a róla alkotott kép mindenképpen piaci színezetű. Mintha hiányozna az értékek, a személyes kapcsolatok világa, összességében tehát az a kapcsolathálózati megközelítés, amely a hallgatók s ezáltal a felsőoktatás formálódására, belső dinamikájára irányul.

A kötet nagyon szemléletesen áll ki amellett, hogy jóllehet tömegoktatásról beszélünk, a hallgatók – bármilyen kényelmes is volna ez a megközelítés – nem hogy nem egy masszát képviselnek, hanem épp ellenkezőleg, képük épp a tömegessé válással lett sokszínűbb. Ennek a sokszínűségnek a feltárása különösen értékes vállalása a kötetnek, melyben a hitelesség kutatói igénye mellett egyfajta tudatos felelősségérzetet is érezhetünk. E felelősségvállalást pedig az úgynevezett „szociális dimenzió” kérdésének felvetésében azonosíthatjuk – s bátran mondhatjuk a könyv egyik nagy erényének. A felsőoktatási döntések mai közegében e szempontok teljes mértékben eltűnni látszanak s alig találjuk nyomát a felsőoktatásra vonatkozó hallgatói értékészletekben is, annak ellenére, hogy a tömegessé válással megjelenő, azidáig a felsőoktatáshoz hozzá nem férő, „nem tradicionális” hallgatói csoportok tisztán látszanak. Ők a munka mellett tanulók, a családfenntartók, az idősebbek, a speciális etnikai, vallási közegből belépők, vagy a kedvezőtlen szociális háttérű hallgatók. Mindazok, akiknek korábbi társas és intellektuális környezete nagyon is távol eshet a felsőoktatási intézmény kultúrájától.

E ponton válik a társadalomkutatás számára különösen izgalmassá a felsőoktatási beágyazódás, szocializáció kérdése. Országos hallgatói adatfelvételekből¹ tudjuk, hogy ma összességében a hallgatók több mint 40%-a tanulmányai mellett dolgozik is. Formálisan hallgatók ők is, ám a szubjektív válaszaikban nagy részük olyan munkavállalónak (dolgozónak) érzi magát, aki mellesleg tanul is. Jóllehet mindez csak egy példa a fenti sokféleségre, de nyilvánvalóan alapvetően határozza meg az elvárásokat, a beágyazottságot, miközben az integrálatlanság speciális kockázataival jár. Mint ahogy ezzel jár minden olyan élethelyzet (bejárás, család mellett tanulás, többszörös életszerepek), amely révén a hallgató ideje nagy részét a felsőoktatási

¹ Hallgatók 2011. A Diplomás Pályakövetési Rendszer keretében végzett országos intézményi adatfelvétel.

környezeten kívül tölti. A kötetből megtanulhatjuk: a hallgatói szocializáció időigényes folyamat, amely az interakciók, kapcsolatok csökkenésével egyre kevésbé táplálódik. A rövidebb ciklusú képzések, speciális képzési formák pedig mind ez irányba mutatnak. A szocializáció akadályozottsága azért is kritikus tényező, mert a kutatás eredményeiből tisztán látjuk, ahogy a kapcsolati háló, a beágyazottság alapvető szerepet játszik a hallgatói döntésekben, előrejutásban. A cím mögöttse épp ezért lett az a Riesmantól² kölcsönzött kép, ahogy a hallgatók belső vezérlőjeként működő „láthatatlan kéz” helyett a külső „baráti kezek” alakítják a felsőoktatási életutat, a hallgatók döntéseit, választásait.

Ebben a beágyazottságban pedig – és ezt is megtanulhatjuk e kötetből – megvan a helye az oktatónak is. Jóllehet az oktatók változó szerepéről rendelkezésünkre álló tudás gazdagabb, mint a hallgatók esetében, mégis izgalmas egy olyan oktatókép megismerése, amely a szocializációs folyamat részeként tekint e szerepre. Ha a hallgatók után az oktatók mai felsőoktatásban betöltött szerepét keressük, az értelmezésekben jellemzően korántsem a szocializációs szerep dominál. Sőt, e munkák a tömegessé válással a hallgatók és oktatók közti kulturális szakadék szélesedését, a hallgató klasszikus „tanítvány” szerepének eltűnését, a hallgatótársadalom tudományos közösségen kívülrekedését írják le, amelyet a két szereplő közti szimbolikus és hatalmi aszimmetria jellemez. A felsőoktatás rendszerében a hallgatók folyton változó, megújuló tömeget jelentenek, miközben az oktatók állandó részei e rendszernek. Az ő szerepükkel kapcsolatos magatartásminták (melyek úgy tűnik, intézményspecifikusak) a hallgatók egyre újabb generációi számára adottságként vannak jelen, melyet az egyre újabb belépők nem tudnak reflektáltan kezelni. Az oktatók számára viszont igazodni a trendhez és ügyfélként kezelni a hallgatót rizikómentesebb (akadémiai és etikai kockázatot sem rejt). Nem véletlen tehát az oktatók szerepfelfogásának elbizonytalanodása. Igazán izgalmas annak felismerése, hogy az a Bourdieu által is leírt³ folyamat, melynek során az oktatói szerep megváltozásával az oktatók elengedték hallgatóik kezét, éppen hogy jelentősen felértékeli, mondhatni kulcsfontosságúvá emeli a mégis létrejövő oktató-hallgató kontaktusokat a hallgatók életútjában. Hatványozottan így van ez a nem tantermi, informális kapcsolódások esetében és a beáramló tömegek szocializációs sokfélesége, hiányosságai még tovább erősítik e hatást.

A kötetből nemcsak a hallgatókról, hanem az oktatókról is sokat tudunk meg tehát, és ezek az ismeretek a felsőoktatáson belüli szelekcióban is meghatározóak lesznek. A képzési szintek közti továbblépés elemzésével ugyanis ebbe az irányba tágul a vizsgálat, amely kimutatja, hogy a továbblépés kritériuma nem kizárólag és nem feltétlenül a kedvezőbb társadalmi háttér. Olyan tényezők alakítják e folyamatot, mint az oktató és a felsőoktatási rendszer iránti bizalom, a személyes törődés (mentori hatás), a hallgató bevonódása kutatásokba, szervezetekbe, a kapcsolatháló inter- és intragenerációs kibővülése. Annak bizonyítása pedig, hogy a felsőoktatás a személyes kapcsolatok erejével a társadalmilag várható esélyeken túlmutató többletet képes kínálni hallgatóinak, egy nagyon is biztató és szerethető felsőoktatásképhez vezet el minket.

² A szerző által idézett mű: Riesman, D. (1983): *A magányos tömeg*. KJK, Budapest.

³ Bourdieu, P. (1988): *Homo Academicus*. Stanford University Press, Stanford.